



Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

The Journal of International Social Research

Cilt: 9 Sayı: 44 Volume: 9 Issue: 44

Haziran 2016 June 2016

www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

**"DOĞU"DAN "DOĞU BİLİMİ"NE BİR BAKIŞ: MAHMUD ESAD EFENDİ'NİNŞERİAT-I İSLÂMİYYE VE MİSTER CARLYLEADLI ESERİNDEKİ ORYANTALİZM ALGISI
A VIEW FROM THE "EAST" OF THE "STUDY OF THE EAST": MAHMUD ESAD EFENDI'S PERCEPTION OF ORIENTALISM IN HIS BOOK ŞERİAT-I İSLÂMİYYE VE MISTER CARLYLE**

Uğur DİNÇ*

Öz

Mahmud Esad bin Emin Seydişehirli çok yönlü ilmi kişiliğiyle öne çıkan bir âlim, eğitimci, hukukçu ve devlet adamıdır. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerindeki meşhur kişilerden olmasına rağmen günümüzde oldukça az tanındığı söylenebilir. Bu çalışmada onun *Şeriat-ı İslamiyye ve Mister Carlyle* kitabındaki oryantalizm algısı incelenmekte ve bu algı Edward Said'in söz konusu eserden yaklaşık seksen yıl sonraki oryantalizm analizi ışığında değerlendirilmektedir. Mahmud Esad oryantalizmi oldukça iyimser değerlendirir ve oryantalistlere çoğu zaman iyi niyet atfeder. Onun bu tavrı, Edward Said'inkinden belirgin derecede farklıdır. Çalışmada bu durum tespit edildikten sonra bunun sebepleri irdelenmekte ve temelde şu iki nokta vurgulanmaktadır: Birincisi, Mahmud Esad yaşadığı dönemin şartları sebebiyle oryantalizmin olumsuz yönlerini görme imkânına Edward Said'den daha az sahipti. İkincisi, Edward Said oryantalist geleneği eleştirirken, büyük ölçüde içeriden biri olarak, Batılı akademinin bir üyesi olarak hareket etmekteydi ve içinde bulunduğu Batılı akademik gelenekten yüksek standartlar beklemekteydi. Fakat Mahmud Esad için Batılıların oryantalist geleneği zaten yabancı bir medeniyete aitti. Ona göre, oryantalistler Batı medeniyetinin üyesi oldukları ve Batı medeniyetinden üstün olan İslam hikmet geleneğinde yoğrulmadıkları için, İslam'ı ve Müslümanları daha iyi anlamaları ve daha sağlıklı bir bakış açısına sahip olmaları zaten beklenemezdi. Bu çalışmanın Yakın Çağ Osmanlı düşünce tarihi incelemelerine katkı sunacağı umulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mahmud Esad Seydişehri, Oryantalizm, Yakın Çağ Osmanlı uleması, Edward Said, Thomas Carlyle, Çağdaş Türk Düşüncesi.

Abstract

Mahmud Esad bin Emin Seydişehri was a scholar, educator, jurist and statesman distinguished for his versatile scholarly personality. Although he was one of the prominent personages of the late Ottoman period, it can be remarked that he is rather little known in the present. In this study, his perception of orientalism in his book *Şeriat-ı İslamiyye ve Mister Carlyle* (The Islamic Path and Mr. Carlyle) is examined, and this perception is reviewed in the light of Edward Said's analysis of orientalism some eighty years later. Mahmud Esad assesses orientalism quite optimistically and most often attributes good will to orientalists. This attitude is distinctly different from Edward Said's critical viewpoint. After establishing this point in the study, the reasons for this are scrutinized, and essentially these two points are emphasized: Firstly, owing to the circumstances of the period in which he lived, Mahmud Esad had less chance to see through the negative aspects of orientalism than Said later would. Secondly, as Edward Said criticized the orientalist tradition, he acted to a great extent as an insider, as a member of the Western academia and expected high standards from the academic tradition of which he was a part. However, for Mahmud Esad, the Western orientalist tradition belonged to a foreign civilization after all. According to him, since orientalists were members of the Western civilization and were not molded in the superior Islamic tradition of wisdom, they could not be expected to understand Islam and Muslims better and to have a healthier point of view. It is hoped that this study will contribute to the study of modern Ottoman intellectual history.

Keywords: Mahmud Esad Seydişehri, Orientalism, Modern Ottoman Islamic Scholars, Edward Said, Thomas Carlyle, Modern Turkish Thought.

Giriş

Osmanlı Devleti'nin son devrindeki düşünce, bilim ve devlet hayatında Mahmud Esad Efendi ileri gelen şahsiyetler arasında yer almaktaydı. Halid Ziya'nın ifadesiyle "Hukuk Mahkemesi Reisi Mahmud Esad Efendi", "meşhur fazıl"dı (Uşaklıgil, 1969: 177). Abdülhak Hamid onu Brüksel'de karşılaştığı "rical-i benâm" arasında sayar (Tarhan, 2013: 326). Ebül'ulâ Mardin tarafından "emsali ender yetişen ilim adamlarımızdan" olarak nitelenir (Mardin, 1966: 339). Mahmud Esad'ın çok yönlü entelektüel portresi içinde klasik medrese geleneğinden İslâm âlimi ve İslam hukukçusu oluşu ilk plandadır. Ancak o aynı zamanda bir modern fen bilimleri uzmanı, modern devletler hukuku bilgini, tarihçi, eğitimci ve devlet adamıdır. Bugüne kadar Mahmud Esad'ın tarihçiliği ve hukukçuluğu üzerinde duran çalışmalar yapılmış olmakla beraber¹ onun daha genel düşünür kimliği çok daha az dikkat çekmiş gibidir.² Mahmud Esad Efendi'nin *Şeriat-ı İslamiyye ve*

*Araş. Gör., Gazi Üniversitesi, Polatlı Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

¹ Mahmud Esad Efendi'nin biyografisi, tarihçiliği ve İslam hukukçuluğu hakkında şu tez çalışmalarına müracaat edilebilir: (Erdoğan, 2002), (Erkul, 2005) ve (Altıntaş, 2010). Mahmud Esad Efendi'yi tanıtmaya başlangıç için iyi bir kaynak, ismi yukarıda geçmiş olan Erdoğan'ın yazdığı TDV İslam Ansiklopedisi (DİA) maddesidir: (Erdoğan, 2009). Mahmud Esad'ın hukukçuluk ve hadisçiliğine dair makaleler de yazılmıştır: (Köse, 2003), (Yörük, 2012) ve (Kahraman, 1999).

² Bu yöndeki bir çalışma şudur: (Alp, 2006). Burada Mahmud Esad Efendi'nin Rusya idaresindeki Türk Dünyasına ve çağdaş İslami meselelere dair görüşleri onun 1913 yılındaki Rusya ziyareti esnasında Tatar basınına verdiği beyanlara dayanarak işlenmektedir.

Mister Carlyle kitabı (Mahmud Esad, H. 1315, H. 1316a, H. 1318)³ onun bu daha genel düşünür kimliğini gözlemlene ve değerlendirmeye, böylece zamanın düşünce tarihini daha iyi anlamaya imkân sağlayacaktır. İslam ve Batı ilişkilerine dair tartışmaların en az bugünkü kadar önemli olduğu o dönemde yazılmış olan bu eserdeki oryantalizm algısı da bu yönde önemli ipuçları barındırmaktadır. Edward Said'in oryantalizmi sorgulayan çığır açıcı eserinden (Said, 1979) beri bu kavramı çok daha farklı ve eleştirici algılayan günümüz okuru, Mahmud Esad'ın olumlu bakış açısını ilk başta muhtemelen yadırgayacaktır. Ancak bu bakış açısı Yakın Çağ düşünce tarihi bağlamına oturtularak incelendiğinde, bu ilk tepki yerini daha derin bir anlayışa bırakacaktır. Edward Said'in ilk olarak 1978'de yayımlanan eseri *Orientalism* "paradigma kurucu bir eser" olduğundan (Bulut, 2012: 1), "oryantalizm eleştirisi kavramının kuruluşu" bu eserle gerçekleştiğinden (Yıldız, 2013: 221), Mahmud Esad'ın tavrını değerlendirmekte Said'in bu eserinin kılavuzluğuna özellikle başvurulacaktır.

Mahmud Esad bin Emin Seydişehirî⁴ Hicri 1272'de Seydişehir'de doğdu (BOA, SAİD: 18/419-420). Bu tarih, miladi olarak 1855 veya 1856'ya denk gelir (TTK, Tarih Çevirme Kılavuzu). Mebûsân Meclisi'nde mebusken İstanbul'da rahatsızlanarak 18 Mart 1918'de hayatını kaybetti (Çankaya, 1968-1969: 1030). Şu hâlde, Mahmud Esad Efendi gençliğini Tanzimat Devri'nde yaşamış ve 20'li yaşlarının başından itibaren bir âlim, düşünür, eğitimci ve yazar olarak ömrünün büyük kısmını Sultan II. Abdülhamid zamanında geçirmiştir. Bununla paralel olarak, Mahmud Esad'ın *Şeriat-ı İslamiyye ve Mister Carlyle*'de atf yaptığı başlıca iki Osmanlı çağdaşı Ahmed Midhat Efendi ile Ahmed Cevdet Paşa'dır. Cevdet Paşa onun *Usul-i Hadis*'inin ilk basımı (Mahmud Esad, H. 1309) hakkında bir değerlendirme yazısı da yazmıştı ve Mahmud Esad daha sonra bu değerlendirmeyi aynı eserin ikinci basımının başında alıntıluyacaktı (Mahmud Esad, H. 1316b: 3-8). Mahmud Esad'ın Ahmed Midhat'la olan dostluğundaki yakınlık ise *Şeriat-ı İslamiyye ve Mister Carlyle* kitabındaki ifadelerden açıkça belli olmaktadır. Örneğin bunlardan birinde Mahmud Esad ondan "hakîm-i şehîr Ahmed Midhat Efendi biraderimiz" diye bahseder (Mahmud Esad, H. 1315: 6).

Mahmud Esad Efendi *Şeriat-ı İslamiyye*'yi ilk defa yayımladığı 1897 yılında kırklı yaşlarının başlarında bulunduğundan, bu sıralarda hayatının genç olgunluk döneminde olarak nitelenebilir. Mahmud Esad Seydişehirli bu eseri yazmadan önce, 1885'ten 1896'ya kadar, İzmir'de hâkimlik ve eğitimcilik yapmış, orada Halid Ziya ve Nevzat Tevfik'le beraber *Hizmet* ve *Âhenk* gazetelerini çıkarmıştı; ardından, Maliye Hazinesi Hukuk Müşaviri olarak vazife yapmak üzere 1896'da İstanbul'a dönmüştü (Erdoğan, 2009: 25). *Şeriat-ı İslamiyye*'nin yazımını takib eden, Sultan Abdülhamid devrinin sonraki yıllarında ve II. Meşrutiyet devrinde ise Mahmud Esad'ın devlet adamlığı ön plana çıkmış görünmektedir. Kendisi Defter-i Hakani Nâzırı'yken 1910-11 yıllarında yaptığı çalışmalardan ötürü adı Türkiye'nin tapu-kadastro tarihine kurucu isim olarak geçecek ve ailesine daha sonra "Kadaster" soyadı verilecekti (Erdoğan, 2009: 25).

Şeriat-ı İslamiyye ve Mister Carlyle kitabı daha ziyade kelimelerle ilgilidir, çünkü isminden de anlaşılabilir üzere İslam'ın savunulmasına odaklıdır; ancak yazarın İslam tarihçiliği de kitaba damgasını vurmuştur. Carlyle da İslam tarihine çokça atf yaptığından Mahmud Esad İslam tarihçiliğini bolca kullanır ve İslam tarihine dair ayrıntılı bilgilere, kitabın gayesi olan İslam'ın doğru tanıtımı ve müdafaası için geniş yer verir. Kitabın tam konusu ise Thomas Carlyle'in *On Heroes, Hero-Worship, and the Heroic in History* (Kahramanlar, Kahraman Takdisi ve Tarihteki Kahramanlık Üzerine) adlı eserindeki, Hz. Muhammed'e dair *The Hero as Prophet* (Peygamber Olarak Kahraman) başlıklı bölümün tercüme ve şerhidir.⁵ Carlyle'in meramını açıklamak ve tamamlamak, böylece onun doğru yorumlarını desteklemek kadar onun yanlış algılarını düzeltmek de bu şerhin konusuna dâhildir. Bu düzeltmeler bazen oldukça keskin olabilmektedir. Örneğin bunların bir tanesinde Mahmud Esad Efendi şu küçümseyici ifadeyi kullanır: "Görüyorsunuz ya! Bîçare Karlayl [Carlyle] Kur'ânın nasıl ve kaç def'ada cem edildiğine bile vâkıf değil imiş" (Mahmud Esad, H. 1318: 327).

Mahmud Esad'ın Batı'yla ve Batılı dillerle ilişkisini anlamakta onun İzmir'deki yılları hakkında daha sonra söyledikleri ışık tutucudur: "Meslek ve hayatıma İzmir muhiti çok tesir etmiştir. Memuren İzmir'e gittiğimde kendimi başka bir muhitte buldum. Orada bir sosyete var, efkâr müterakki, ticaret müterakki. Burada kendimi bir Avrupa âleminde ve daima Avrupa terbiyesi görmüş zevatla temasta buluyordum.⁶ Bunlar fikrime çok vüsat verdi" (Erk, 1954: 358-359). Ancak Batı kültürünü "ileri" olarak övmekteymiş gibi

³ *Şeriat-ı İslamiyye ve Mister Carlyle* üç cüz hâlinde H. 1315 ve 1318 (M. 1897-1900) yılları arasında yayımlanmıştı; ancak anlaşıldığı kadarıyla daha sonra bu ciltler birleştirilip ikinci ve üçüncü cüz kapakları kaldırılarak H. 1315 tarihli tek bir cilt oluşturuldu. Kitap günümüzde Milli Kütüphane başta olmak üzere bazı kütüphanelerde bu şekilde H. 1315 tarihli tek bir cilt olarak bulunmaktadır. Bu çalışmada aslına uygun olarak her cüz ayrı bir cilt kabul edilecektir.

⁴ *Şeriat-ı İslamiyye ve Mister Carlyle* (Mahmud Esad, H. 1315, H. 1316a, H. 1318) dâhil olmak üzere birçok eserinde ismi bu şekilde yazılmıştır.

⁵ Bu kitap ilk olarak bir konuşmalar dizisi şeklinde sözlü olarak 1840'ta sunulmuştu. Carlyle bu tür konuşmaları yapmaya 1837'de Alman edebiyatı üzerine olan konuşmalarıyla başlamıştı (Farrand, 1928: xv). 1840'taki konuşmaların kitap hâlinde basımı ilk defa 1841'de gerçekleşti (Gray, 1906: xxxiii).

⁶ Hasan Basri Erk'in metninde burası "bulunuyordum" şeklinde yazılmış olsa da doğru kelime "buluyordum" olsa gerektir.

duran bu ifadeleri Mahmud Esad'ın kişiliğinin diğer yönleriyle beraber değerlendirmek gerekir. Mesela Ebül'ulâ Mardin'in şahitliğine göre Mahmud Esad Efendi "daima, ilmiyye kıyafetinde sarıklı olarak gezerdi" (Mardin, 1966: 339). İlerleyen sayfalarda daha iyi görülecektir ki Mahmud Esad Batı'ya karşı derin bir merak ve vukuf ile İslam ilim geleneğine olan sıkı bir bağlılığı şahsında birleştirmiş mümtaz örneklerdendir.

Doğu-Batı İkiliği Kavramı ve Oryantalizm

"Şarkiyatçılık", "doğu bilimi" veya "müsteşriklik" gibi tabirlerle de karşılanan oryantalizm kavramı en başta Avrupalıların kimliklerini üzerine bina ettikleri Doğu-Batı ikiliğine dayanır. Avrupalılar kendi kimliklerini oluşturup bunun karşısına *Orient* (Şark veya Doğu) adını verirken, Doğu kavramını da öncelikle kendilerine en yakın olan ve en iyi tanıdıkları bölgelere, yani Orta Doğu ve Kuzey Afrika'ya göre tanımladılar (Findley, 1998: 15). Nitekim Edward Said'e göre Avrupa'da *Orient* kavramının anlamı 19. yüzyılın başlarına gelene kadar sadece Hindistan ve Kitab-ı Mukaddes ülkeleriyle sınırlıydı (Said, 1979: 4). Araplar ve İslam demek neredeyse bin yıl boyunca Batılılar için Doğu demekti (Said, 1979: 17). Keza Thomas Carlyle da Mahmud Esad'ın *Şeriat-ı İslamiyye ve Mister Carlyle*'ını dayandırdığı *The Hero as Prophet*'ta Doğu ile İslam'ı birbirinedenk sayar: "Bütün Doğu, takvimini bu Kaçış'tan, onların verdikleri isimle Hicret'ten itibaren tarihlendirir. Bu Hicret'in 1 yılı bizim takvimimizin 622 yılıdır, Muhammed'in hayatının da 53'üncüsü." (Carlyle, 1906: 59).⁷

Batılıların ve bir Batılı olarak Carlyle'in yaptığı Batı-Doğu ayırımını Mahmud Esad Efendi de kabul etmişti. O, *Şeriat-ı İslamiyye ve Mister Carlyle* boyunca bazen "Garb", bazen "Avrupa" ve bazen de "Avrupa ve Amerika" kelimeleri ile aynı kavrama işaret eder. "Garb" veya "Avrupa ve Amerika" dedikten hemen sonra bu terimler yerine sıklıkla sadece "Avrupa" demekle yetinir. Bu durum anlaşılırdır, çünkü o bunları yazarken Batı medeniyeti büyük ölçüde hâlâ bir Avrupa medeniyetiydi ve ABD daha yeni yeni güçlü bir ülke hâline gelmekteydi.

Mahmud Esad'ın "Şark" kavramı da neredeyse aynen Batılılarınki gibidir ve öncelikle İslam âlemini içerir. Örneğin, oryantalistlerden Savary'nin 1782'de bir Kur'an çevirisi ve "mu'tebere-i şarkıyyedenme'hüz olmak üzere bir 'siyer-i Nebi'" yayımladığını belirtir (Mahmud Esad, H. 1315: 14). Mahmud Esad'ın "mu'tebere-i şarkıyye" dediği kaynakların İslam kaynakları olduğu açıktır, çünkü bir "siyer-i Nebi" ancak İslam kaynaklarıyla yazılabilir. Keza kendisi Aloys Sprenger'in Hindistan'daki faaliyetlerinden bahsederken de Doğu-Batı ilişkileri ve uzlaşısı kavramına defalarca atıf yapar (Mahmud Esad, H. 1315: 18-20). Yine değer verdiği oryantalistlerden olan Sylvestre de Sacy hakkında konuşurken onun "elsine ve ulûm-ı şarkıyyeyi Avrupaya öğretmek hususundaki hizmeti"ni över (Mahmud Esad, H. 1316a: 180) ve şunu ifade eder ki Sacy'nin "zamanına kadar Avrupada milel-i şarkıyye ve bilhassa Müslümanlar hakkında her tarafı nice ekâzib istila etmiş"ti (Mahmud Esad, H. 1316a: 181). Bütün bu örneklerde yazar Doğu-Batı ayırımı yapıp İslam âlemini bu devasa Doğu'nun içine katmaktadır. Medrese asıllı bir Osmanlı âliminin "Şark" kavramını bu şekilde kullanışı, onun Batılı matbuat ve neşriyata olan aşinalığına ve oradaki kültürel kavramlaştırmaları benimseyişine dair önemli bir işarettir. Batı-Doğu ayırımını kabulleniş Mahmud Esad'ın şahsına mahsus da sanılmamalıdır. Amit Bein'in tespit ettiği üzere, bu ayırım Osmanlı aydınları tarafından epeyce benimsenmiş ve mesela Ahmed Hilmi'nin elinde olumlu anlamlar da kazanmıştı. Ahmed Hilmi, "Şarklılar"ın bilim, teknik ve ekonomi bakımından Avrupa'dan geri olmakla beraber ahlak ve sosyal yapı bakımından üstün olduklarını savunmuştu (Bein, 2007: 614).

Doğu-Batı ayırımı temelindeki işte bu kimlik tarifine dayalı olan oryantalizmi Edward Said üç kademe tanımlar. İlk olarak, asıl ve akademik anlamıyla oryantalistler ve onların akademik çalışmaları bulunur: "İster spesifik ister genel yönleriyle olsun, Doğu'yu öğreten, onun hakkında yazan veya araştıran herkes -kişi antropolog, sosyolog, tarihçi veya filolog da olsa bu geçerlidir- bir oryantalisttir ve onun yaptığı da Oryantalizmdir" (Said, 1979: 2). Hemen sonra Said'in oryantalizme dair ikinci ve daha geniş tanımıyla karşı karşıya gelinir. Said oryantalizmin bu anlamını şöyle açıklar:

Oryantalizm [ikinci anlamıyla] bir düşünce tarzıdır ki Doğu ile (çoğu zaman) Batı arasında yapılan ontolojik ve epistemolojik bir ayırımı dayalıdır. Bu yüzden, aralarında şairler, romancılar, filozoflar, siyaset teorisyenleri, ekonomistler ve imparatorluk yöneticileri de olan çok büyük bir yazar kitlesi Doğu ile Batı arasındaki temel ayırımı Doğu, onun halkı, âdetleri, "zihn"i, kaderi vs. ile ilgili teferruatlı teoriler, destanlar, romanlar, sosyal tasvirler ve siyasi anlatımlar için başlangıç noktası olarak kabul etmişlerdir. *Bu Oryantalizm, söz gelimi, Aeschylus'u da, Victor Hugo, Dante ve Karl Marx'ı da barındırabilir* (Said, 1979: 2-3).

Oryantalizmin bu tanımında bu çalışma için önemli olan bir inceliğe dikkat çekmek zorunludur: Bu ikinci anlamıyla oryantalizmle ilişkili olan kişilere çoğu defa Oryantalist adı verilmemektedir. Kelimenin asıl

⁷ Aksı belirtilmedikçe gösterilen İngilizce kaynaklardan olan bütün direkt tercüme bu satırların yazarına aittir ve bu çalışma için yapılmıştır. Normalde yabancı dillerden doğrudan yapılan tercüme turnak içinde göstermek gerekmemekle beraber, bu çalışmada doğrudan tercüme teşebbüslerini belirtmek için bunlar yine de turnak içinde veya blok alıntı olarak gösterilecektir.

anlamıyla oryantalistler, yukarıda geçen birinci ve akademik anlamıyla oryantalizm faaliyetini yürütenlerdir. Fakat akademik mahiyette olmasa da "Doğu" âlemi hakkında çokça fikir yürütmüş olan diğer yazarlar da kelimenin ikinci ve mecaz anlamıyla bazen oryantalist sayılabilirler. Nitekim Edward Said bu iki "oryantalist" türünü şöylece net olarak ayırmaktadır: "Bir on dokuzuncu yüzyıl Oryantalist'i, bu yüzden, ya bir bilgindi (Sinolog, İslam bilimci veya Hint-Avrupa bilimci) veya yetenekli bir merak sahibi (*Les Orientales*'deki Hugo ve *Westöstlicher Diwan*'daki Goethe) veya her ikisi (Richard Burton, Edward Lane, Friedrich Schlegel)" (Said, 1979: 51).

Said'in ilk iki oryantalizm ve oryantalist tanımını gördükten sonra Mahmud Esad'ın tanımına da bakmak faydalı olacaktır. Mahmud Esad *Şeriat-ı İslamiyye*'nin başlarındaki bir bölümü, "İlk Müsteşrikler" başlığı altında, müsteşrik (oryantalist) kavramına ve başlıca oryantalistlere ayırır (Mahmud Esad, H. 1315: 7-22). Oryantalistleri şu sözlerle bir yandan tanımlar ve bir yandan takdir eder: "Şarklıların ahval ve âdât ve mezâhib ve mu'tekidâtından bahsetmeleri hasebiyle müsteşrikînin namını alan zevatın keşf-i hakikate hizmetleri istisgar buyurulmasın" (Mahmud Esad, H. 1315: 4). Bu durumda Edward Said'in bahsettiği her iki oryantalist ve oryantalizm tanımı da Mahmud Esad'ın tanımının içine girmektedir, çünkü Mahmud Esad burada bir kişiyi oryantalist saymak için onun "Şarklılar"dan "bahsetmesini" yeterli görmektedir. Bu bahsetme veya anlatmanın kapsamı içine Said'in birinci tanımıyla akademik araştırmacılar da, ikinci tanımıyla "yetenekli merak sahipleri" de girebilir. Nitekim Mahmud Esad'ın oryantalist tanımının içine giren kişilerle ilgili olarak bu çalışmada verilecek örnekler de bu hükmü pekiştirecektir. Bu tanımda şunu da gözlemlemek mümkündür ki Mahmud Esad Efendi'nin oryantalistlere karşı tavrını belirleyen temel saik hakikatin ortaya çıkarılmasıdır, kendisinin hemen yukarıdaki deyişle "keşf-i hakikat"tir. Mahmud Esad'a göre Oryantalistler Müslüman olmasalar ve bakış açıları bu sebeple çarpık olsa bile, bizatihi İslam'ı tanıtmaları sebebiyle ister istemez hakikate hizmet etmektedirler ve bu yüzden onların yaptıkları iş takdire sayandır. Nitekim Mahmud Esad Efendi, nihayetinde *Şeriat-ı İslamiyye ve Mister Carlyle* gibi bir başlığa sahip olan bu kitabı İslam müdafaası için yazmaktadır.

Said'in üçüncü Oryantalizm tanımı da yol göstericidir. Said, kendisinin tanımladığı üçüncü oryantalizmin daha tarihsel ve maddî olduğunu ve bir "tüzel kurum" olduğunu belirtir. Bu oryantalizmin amacı Doğu'yu açıklamak suretiyle onun üzerinde hâkimiyet kurmaktır (Said, 1979: 3). Ardından Said bu üçüncü Oryantalizmin önemini şöyle açıklar:

Tarih ve kültür bakımından, Şark'taki Fransız-Britanyalı dahli ile --II. Dünya Savaşı'ndan sonraki Amerikan yükselişi dönemine kadarki-- bütün diğer Avrupa ve Atlantik güçlerinin dahli arasında nitelik farkı gibi nicelik farkı da vardır. Oryantalizmden bahsetmek, bu yüzden, esas olarak ama münhasıran değil, bir Britanyalı ve Fransız kültürel teşebbüsünden bahsetmektir (Said, 1979: 3-4).

Fransızlar ve İngilizlerin üçüncü anlamıyla Oryantalizme hâkimiyetlerini Mahmud Esad Efendi de daha sistemsiz olarak tespit eder, ancak onu son derece onaylayıcı olarak yorumlar. Müstemlekeciliği-belki başka yönlerden değil fakat- İslam'ın Avrupalılarca tanınması bakımından olumlu gören Mahmud Esad'ın ifadesine göre en çok müstemlekecilik yapan uluslar İslam'ı en çok tanıyıp önyargılarını en çabuk yıkmaya başlayanlardır. Bu iki ulus hakkında kendisi şu ifadeyi kullanır: "İslâmiyyet hakkındaki şu nazar-ı adavet-eseri, en evvel tebdile mübaderet etmek şerefi Fransız ve İngiliz akvamı beyninde müşterektir" (Mahmud Esad, H. 1315: 13). Mahmud Esad'ın da bu alıntıda aynı Edward Said gibi İslam'a karşı belli bir Batılı bakış açısını konu edinmiş olması ilgi çekicidir. Hatta o da bunun müstemlekecilik ile olan ilişkisine temas etmektedir, ancak Oryantalizm faaliyetlerinin bu bakış açısına katkısını oldukça farklı görmektedir. Mahmud Esad'a göre, Batılıların İslam'a düşmanca bakışları ("nazar-ı adavet-eser") bu faaliyetler sayesinde kırılmaktadır. Oysa az önce görüldüğü üzere, Said'in kanaatine, Oryantalizm faaliyeti bu kadar masum değildir, zira Doğu'ya hükmetme amacına yöneliktir. Oryantalizmin Doğu'ya hükmetmekle ilgili bu amacını ve masum olmayışını şeytani amaçlar veya komplolardan bahsetmekle karıştırmamak gerekir. Nitekim Said, kendisinin de "Şark âlemini bastırmak için olan menfur bir Batılı oyun"dan söz etmediğini vurgular. Bunun yerine, onun anlatmaya çalıştığı şudur ki Oryantalizm "açıkça farklı (veya alternatif ve yeni) olan bir dünyayı anlamak, bazı durumlarda kontrol etmek, manipüle etmek, hatta dâhil etmek için olan belirli bir irade veya niyettir" (Said, 1979: 12).

Müsteşriklerin bakış açılarındaki eğrilikler ne olursa olsun, Mahmud Esad bunları daha büyük bir fayda için hafifsemeye meyleder. Bu fayda da müsteşriklerin İslam'ın tanınmasına ve dolayısıyla hakikate olan hizmetleridir. Nitekim Mahmud Esad, Hz. Peygamber ve İslam aleyhindeki önyargıların yıkılmaya başlamasının "müsteşrikler sayesinde" gerçekleştiğini yazar (Mahmud Esad, H. 1315: 41). Yine Mahmud Esad'ın kanaatine göre Batılı oryantalistlerin hakikat namına olumlu işleri sempatiyi hak etmektedir. Çünkü Batılılar Giordano Bruno gibi düşünürleri daha iki-üç yüzyıl önce yakarak idam edecek kadar hoşgörüsüzken bugün söz konusu kişilere saygı duyacak seviyeye erişmişlerdir. Dahası, Batılı aydınlar Hıristiyanlığın baş düşmanı sayılagelmiş İslam'ın ta kendisini Hıristiyanlara tanıttıkları kadar ilerlemişlerdir ve bunu sağlayan da büyük ölçüde oryantalistlerdir (Mahmud Esad, H. 1315: 4-5). Ayrıca oryantalistlerin

çalışmaları Mahmud Esad'a gelecek hakkında ümit vermektedir. Yazara göre, geçmişten yola çıkarak gelecek hakkında mantıklı çıkarım yapılırsa, Oryantalistlerin çalışmaları sayesinde İslam'a dair hakikatlerin daha da iyi anlaşılacağı görülecektir (Mahmud Esad, H. 1315: 41). Mahmud Esad bu ümitvar sözleri ederken oryantalistlerin ve Batıların İslam'a bakışının geçmişinden de bir hayli haberdardır. Nitekim Batıların İslam'a karşı ilk tavırlarını, bu tavırların sonuçlarını ve bunlardaki değişimleri göstermek amacıyla ki Carlyle'in *The Hero as Prophet*'ını (*Peygamber Olarak Kahraman*'ını) tercüme geçmeden önce ayrı bir bölüm altında oryantalizmin geçmişini anlatır (Mahmud Esad, H. 1315: 6).

Edward Said ise oryantalizmin geçmişten beri ne şekilde değiştiğini çok farklı değerlendirir. Said'e göre, oryantalist gelenek Avrupalıların İslam'a dair bilgisini arttırmaktansa ancak cehaletlerini daha ince ve karmaşık hale getirmişti. Öyle ki Avrupalılar Şark'taki pek çok şeyi Batılı orijinallerin birer kötü taklidi saymak gibi "narsistçe" bir tavır içindeydiler ve oryantalizm sayesinde bu tavrın sadece ayrıntıları değişebilip temeli aynı kalmıştı. Mesela 12'inci ve 13'üncü yüzyılda Avrupalılar Arabistan'ı Avrupa'nın kenarında, sapkınların sığındığı bir yer olarak görürlerken buna paralel olarak 20'inci yüzyılın oryantalist âlimine göre de İslam ancak ikinci dereceden bir Ariusçuluktan (Said, 1979: 62-3).⁸ Keza Mahmud Esad Efendi de "Frenk müverrihleri"ne atfettiği, Ariusçulukla ilgili aynı iddiayı ele alarak eleştirir (Mahmud Esad, 1318: 211-212). Yine de, görüldüğü üzere, Batıların İslam algısına olan oryantalizm katkısını hiç de Edward Said kadar olumsuz görmez.

Bütün bunlarla beraber, Mahmud Esad bütün oryantalistler hakkında aynı düşünmez. İslam'ı çok olumsuz gören oryantalistlere ve Batılılara karşı bakışı, İslam'ı daha olumlu değerlendiren Oryantalistlere ve Batılılara olan bakışından açık seçik olarak farklıdır. Onun Thomas Carlyle ve William Muir'e dair fikirleri kıyaslanırsa bu fark daha iyi anlaşılabilir.

Carlyle, Muir, Sprenger, Sacy ve Oryantalist Gelenek

Mahmud Esad'ın olumlu oryantalist tanımının ilk görünümüne daha kitabın başında rastlanır ve bu, kitabın konusuyla doğrudan ilgilidir. Mahmud Esad Efendi, Thomas Carlyle'dan (1795-1881)⁹ bir oryantalist olarak söz eder ve hatta onu tanıtırken şu ifadeyi kullanır: "müsteşrikîn-i Garbiyye[...] ve bunlar içinde bir mevki-i mümtaz ihraz etmiş olan Mister Carlyle" (Mahmud Esad, H. 1315: 2). Oysa Thomas Carlyle "Şarkiyat" alanında eser vermediği gibi, *Şariat-ı İslamiyye*'de kısmen tercüme edilmiş olan kitabında Hz. Muhammed'e yaptığı atıfları dahi ikinci elden kaynaklara (asıl oryantalistlerin eserlerine) dayandırmıştı. Dolayısıyla kelimenin asıl anlamıyla -yani yukarıda geçen birinci tanıma göre- Carlyle'in bir "oryantalist" sayılma imkânı yoktur.¹⁰ Ancak Mahmud Esad'ın zihnindeki olumlu oryantalist/müsteşrik çağrışımı burada devreye girer. Carlyle Mahmud Esad'ın tercüme ettiği kitap bölümünde ikinciden kaynaklara göre de olsa İslam'ı ele aldığından ve üstelik bakış açısı büyük ölçüde olumlu olduğundan, Mahmud Esad Carlyle'i oryantalist saymakla kalmayıp ona burada "bir mevki-i mümtaz" atfetmektedir.

Carlyle'in eserleri oryantalizmin birinci ve temel anlamına girmemekle ve dolayısıyla normal şartlarda Carlyle bir oryantalist sayılmamakla beraber, şurası da bir gerçektir ki Said'in bahsettiği ve yukarıda anılmış olan ikinci ve genel anlamıyla oryantalizm faaliyeti Carlyle'in yazdığı bu metni de kapsamaktadır. Bir taraftan, Thomas Carlyle kelimenin asıl anlamıyla bir oryantalist bilgin değildir, fakat o, *The Hero as Prophet* ("Peygamber Olarak Kahraman") başlıklı konuşmasında ve ona ait yazılı metinde bir *düşünce tarzı* olarak oryantalizm faaliyetinin içindedir. Bu yönden kendisinin genç bir çağdaşı olan Karl Marx ile beraber zikredilebilir, hatta yukarıda geçen Goethe gibi o da kelimenin ikinci anlamıyla bir oryantalist sayılmalıdır.

Bu dönemlerde Carlyle'i takdir eden tek Müslüman âlim veya yazar Mahmud Esad Efendi değildir. Carlyle'in *The Hero as Prophet*'i olumsuz yorumlar da içermesine ve Godfrey Higgins'in Hz. Muhammed savunması (Higgins, 1829) ondan on yıldan fazla bir zaman önce yazılmış olmasına rağmen, Carlyle'in bu eseri İslam âleminde Müslüman yazarların o zamandan beri büyük ilgisini çekmiş ve Hz. Muhammed'in Batı'daki imajını düzelttiği için çokça övülmüştür (Ali, 2014: 48). Nitekim Edward Said'in *Orientalism* kitabında bu yönden ele aldığı sınırlı sayıdaki Batılı yazardan biri de Thomas Carlyle'dır. Said kitabın bir yerinde onun ismini John Stuart Mill, Arnold, Newman, Macaulay, Ruskin, George Eliot ve Dickens ile beraber "ırk ve emperyalizm üzerinde belirli görüşler"iyle tanınan "liberal kültürel kahramanlar" arasında sayar (Said, 1979: 14).

Bu çalışma için daha da direkt önem ve anlama sahip olarak, Said doğrudan *The Hero as Prophet* hakkında yorumlar yapar. *Şariat-ı İslamiyye ve Mister Carlyle*'i aynı metnin tercüme ve şerhine hasretmiş olan Mahmud Esad'dansa Edward Said bu bölüme daha karamsar bakar. Said'e göre Carlyle'in tasvir ettiği Hz.

⁸ Said Orta Çağ'daki görüşler için şu kaynağı gösterir: Norman Daniel (1960). *Islam and the West: The Making of an Image*, Edinburgh: Edinburgh University Press, s. 84. 20. yüzyıldaki oryantalistler için verdiği örnek ise şu kaynaktır: Duncan Black Macdonald (1933). "Whither Islam?", *Muslim World*, S. 23, s. 2.

⁹ Carlyle'in hayatı ve eserleri hakkında geniş bilgi için şu kaynağa müracaat edilebilir (Campbell, 1993).

¹⁰ Carlyle'in eserlerinin kronolojik bir listesi için bkz.: (Seigel, 2002: xiii-xiv).

Muhammed imajı "Peygamber'in kendi zaman ve mekânına dair tarihî ve kültürel şartları tamamen gözden kaçırarak bir teze hizmet etmeye zorlanmış bir Muhammed"dir. Söz konusu tez ise "samimiyet, kahramanlık ve peygamberlik üzerine bazı genel fikirler"dir. Aslında Said de Carlyle'ın Hz. Muhammed'e yaklaşımındaki onaylayıcı tarafı görür: Carlyle'ın Hz. Muhammed'i asla ahlâksız bir sahtekar değil, samimi bir "vizyon adamı" olarak tarif ettiğini o da gözlemler.Said'e göre, Carlyle Kur'an'ı edebî açıdan eleştirip samimiyet açısından beğenirken amacı onu sahtekârlık ithamından kurtarmaktır; fakat genel manada Hz. Muhammed'i "barbar Doğu"nun bir kahramanı olarak göstermiş ve Doğu'nun başarılarını dahi bu şekilde küçümsemiş olur (Said, 1979: 152). Aynı konudan bahseden Kecia Ali'ye göre de Carlyle'ın amacı Hz. Muhammed'in kendisini tanımak ve tanıtmaktan ziyade "bir bütün olarak insanlık hakkında" söz söyleyebilmektir (Ali, 2014: 48). Ali'nin yorumunun Said'inki kadar eleştirici ve karamsar olmayıp daha çok durum tespitiyle sınırlı kalması dikkat çekicidir.

Mahmud Esad ise Carlyle'ın aynı sözlerini çok daha iyimser değerlendirir. Kur'an'ın kötü yazılmış olduğu yönündeki Carlyle'ın görüşünü Mahmud Esad "bir hata-yı fâhiş" ve "hâşâ" kelimeleriyle giriş yaparak karşılayıp çürütmeye gayret eder; fakat Carlyle'ın içinde bulunduğu şartları göz önüne almaktan ve ona sakin yaklaşarak onu affetmekten geri durmaz: "Fikrimce muharririn Kur'an bahsindeki hatalarını hulus-ı niyyetine bağışlamalıdır. Kur'an-ı Kerim'in aslını görmeyen, âsâr-ı İslâmiyyeye doğrudan doğruya vâkıf olmayan bir Amerikalı¹¹Hıristiyan muharririnin hakikat-i Kur'âniyyeye muttali' olamaması pek tabiidir" (Mahmud Esad, H. 1318: 336-7). Yazar, Carlyle'a merhametle karışık şu sitem ve eleştiriye yöneltir: "Carlyle'a İslamiyyet lehinde bu kitabı yazdırmış olan muhabbet ve gayreti takdis borcumuz ise de tettebbuat-ı lâzimedeki fıkdan-ı taammuk sebebiyle güzelce tahkik edemediği mebahisi yalnız tasvirat-ı şairane ile yürütmesi hakkındaki istiğrabımızı da beyandan geri duramayız" (Mahmud Esad, H. 1318: 337).

Bu satırların yazarının kanaatine Carlyle'ın İslam'a bakışında oryantalizm kadar --aslında oryantalizm ile yakın bir ilişkisi de bulunan¹²-- romantizmi ve romantik tarzdaki bir ilerlemeciliği de görmek gerekir. Bu yapıldığında, Carlyle'ın İslam'a ve Hz. Muhammed'e bakışındaki ana entelektüel unsurun safi oryantalizmden ziyade çok daha genel bir romantizm olduğu fark edilecektir. Öyle ki onun *The Hero as Prophet (Peygamber Olarak Kahraman)* içinde Hz. Muhammed'e bakışı, aynı kitabın *The Hero as Divinity (İlah Olarak Kahraman)* başlıklı ilk bölümünde İskandinavya'ya ve --aslen gerçek bir kişi olduğunu düşündüğü-- Odin'e bakışına benzer. İkisinde de kahramanın ıkelliği fakat tabiatla derin bağı ve derin düşünüşü ele alınır. Carlyle, "İlah Olarak Kahraman" başlığı altında Odin ve Hıristiyanlık öncesi İskandinavlar hakkında mesela şunu yazar: "Bu Düşünce'dir; derin, kaba, ciddi-samimi, etraflarındaki eşyaya oldukça açık zihinlerin sahici Düşüncesi; eşyanın yüz-yüze ve kalp-kalbe bir teftişi, bütün zamanlardaki bütün iyi Düşüncelerin ilk niteliği" (Carlyle, 1906: 19). Hz. Muhammed'e atfettiği kabalık ve ciddiyet-samimiyet karışımı hakkında yazdıkları da İskandinav ve Germen geçmişi hakkında yazdığı bu cümleye benzerdir. Birçok böylesi pasajdan biri şöyledir: "Onun teslim ettiği kaba mesaj yine de gerçek bir mesajdı; bilinmeyen Derin'den gelen ciddi-samimi, akli karışık bir ses" (Carlyle, 1906: 45). Bu iki cümlede de görüldüğü üzere, Carlyle'ın yazdıklarından şu anlaşılmaktadır ki ona göre Hz. Muhammed ve eski İskandinavlar henüz ilerlememiş insanlardı, fakat buna rağmen çok önemli ve saygıya layıktırlar, çünkü onlar eşya, tabiat ve "derin" varlık ile temas hâlindeydiler. Oryantalizmin ötesindeki bu romantik bakış açısına dikkat etmek doğru olacaktır.

Thomas Carlyle *Şeriat-ı İslâmiyye ve Mister Carlyle*'ın temelinde iken, bu eserde birkaç defa anılan William Muir deeserde dikkat çekmektedir. 1819 ve 1905 yılları arasında yaşamış olan Muir önemli bir oryantalist bilgindi ve Britanya imparatorluğu adına Hindistan'da önemli bürokratik görevlerde bulunmuştu (Smith, 1912: 659-661). Kecia Ali'ye göre, Hz. Peygamber hakkında yazdıklarıyla günümüze kadar Müslümanları hâlâ etkilemekte olan iki 19. yüzyıl Batılı yazarı Carlyle ve Muir'dir (Ali, 2014: 46-51). Burada şu farka dikkat etmek gerekecektir: Carlyle yukarıdaki tanımlardan ancak ikinci ve mecazi olanına göre oryantalist sayılabilecekken William Muir asıl anlamıyla bir oryantalisttir. Nitekim önce 1858 ve 1861 yılları arasında ve daha sonra kısaltılmış olarak 1878'de yayımlanmış olan, Muir'in Hz. Muhammed biyografisine hem misyonerler hem de iyi İngilizce bilen Müslümanlar büyük rağbet göstermişlerdi (Ali, 2014: 50).

Mahmud Esad, William Muir'i ilk defa oryantalistlere ayırdığı giriş bölümünde zikreder. Ondan bahsettiği ilk pasajda birkaç Batılı yazar ve tarihçi ile beraber Muir'i "müsteşrikîn" içinde sayarak onun vedîger oryantalistlerin "mümkün mertebe bi- tarafâne bir muhakeme yürütmek" amacıyla olduklarını

¹¹ Mahmud Esad, Carlyle'a *Şeriat-ı İslâmiyye ve Mister Carlyle* boyunca yanlış olarak Amerikalı diye atıf yapar (Mahmud Esad, H. 1315: 5, 37, 72; H. 1318: 337 ve 399). İskoç asıllı olup İskoçya ve İngiltere'de yaşamış olan Carlyle'ı Mahmud Esad'ın Amerikalı zannedişi, bu satırların yazarının kanaatine Carlyle'ın ABD ile olan entelektüel ilişkisi sebebiyle olmalıdır. Carlyle'ın ilk kitapları ya Britanya'dan hemen sonra ya da hatta daha önce onun Amerikalı arkadaşı Ralph Waldo Emerson tarafından ABD'de yayımlanmıştı (Seigel, 2002: 4).

¹² Yücel Bulut romantizmle oryantalizm arasındaki ilişkiyi şöyle özetler: "Bu dönemde Doğu, romantiklerin Avrupa'da gelişen kapitalizmin ve Fransız İhtilâlî'nin sonuçları üzerine inşa edilen yeni toplumun bunaltıcı atmosferinden kaçıp sığınabilecekleri bir yer olarak görünür. Doğu'ya dönük bu romantik-egzotik ilgiye Avrupa deneyiminin başka uygarlıklarla kıyaslanarak daha iyi temellendirilebileceği düşüncesi de eklenecektir" (Bulut, 2007: 431).

belirtir (Mahmud Esad, H. 1315: 13). Ancak birazdan görüleceği üzere Mahmud Esad'a göre bu oryantalistler içinde Muir bu tarafsızlık gayesine pek ulaşamayanlardandır. Mahmud Esad daha sonra Muir'in oryantalistliğini tekrar ifade edip onun başlıca eserine atıf yapar (Mahmud Esad, H. 1315: 17-8). Kelimenin asıl anlamıyla değil de ancak mecazen oryantalist sayılabileceği görülmüş bulunan Carlyle'ı dahi, yazar, İslam'a olumlu bakışı sebebiyle oryantalistler içinde saydığına göre, 19'uncu yüzyıl akademik oryantalizminin ileri gelenlerinden olan Muir hakkında oryantalizm kavramını daha çok vurgulaması beklenebilirdi.¹³ Fakat ona olan atıflarının özellikle sonuncusunda, William Muir'in Hz. Muhammed biyografisinde bulunan İslam aleyhindeki görüşlerini eleştirirken (Mahmud Esad, H. 1318: 304-8), onu sadece "müellif" diye tarif etmeyi tercih eder (Mahmud Esad, H. 1318: 304). Mahmud Esad'ın kendisi için olumlu bir kavram olan "müsteşrik" sıfatını bu son defada Muir için tekrarlamayı Muir'in İslam'a bakış tarzından olsa gerektir. Nitekim Kecia Ali'ye göre, "Misyoner-Oryantalist Kompleksi"¹⁴ tasvir için ilk olarak William Muir akla gelecektir (Ali, 2014: 49).

Mahmud Esad Efendi, William Muir'in olumsuz iddialarına cevap aşamasına henüz gelmemişken de onun çalışmalarına karşı çekincelerini ifade eder. Muir'in "Kalküta Mecmuasında tefrika suretinde neşredil"en eserinin, (yani *The Life of Mahomet* isimli Hz. Muhammed biyografisinin¹⁵) bir miktartarafgir olduğunu, çünkü yazılma amacının Hıristiyanlığın yayılması olduğunu belirtir (Mahmud Esad, H. 1315: 17-18). Carlyle'ın aksine Muir'e göre İslam'ın kötü yönleri iyi yönlerine galiptir ve bu yüzden Mahmud Esad birkaç sayfa boyunca Muir'in İslam'a dair görüşlerini ele alıp çürütmeye gayret eder (Mahmud Esad, H. 1318: 304-8). Nitekim Muir'in tavrı yakın yıllardaki bir çalışmada şöyle tespit edilmiştir: Muir'in biyografisinin Müslümanları rencide eden temel niteliği, kaynaklarını çarpıtmayarak doğru aktarmasına rağmen onları sunuş tarzının İslam'ın aleyhinde olmasıydı (Ali, 2014: 51).¹⁶

Muir'in şahsiyetine daha yakından bakmak bu noktada aydınlatıcı olacaktır. Kecia Ali'nin belirttiği gibi, William Muir "adanmış bir Hıristiyan, ciddi bir Arabiyatçı ve Bengal Mülkiye Hizmeti'nin bir üyesi" idi ve Hindistan'da Britanya imparatorluğu için kırk yıl (1837 ila 1876 arasında) memuriyet yapmıştı. Hem diğer Britanyalı müstemleke memurları hem de mahalli halkla -hatta bazı Müslüman ulema ile- sağlam bağlantılar kurmuş etkili bir devlet görevlisi olan William Muir hem maddi imkânlarla hem de yazdığı yazılarla misyonerleri destekledi. Dahası, hem Müslümanlar hem de Hindular arasında Hıristiyanlığı yayma faaliyetlerinin artırılmasını savunurdu (Ali, 2014: 49-50). Edward Said de Muir'i 19. yüzyılın başlıca oryantalistlerine örnek olarak ve "oryantalizmin resmi entelektüel soy ağacı" içinde Gobineau, Renan ve Dozy gibi birkaç isimle beraber anar (Said, 1979: 99). Yine Said'e göre, oryantalist olarak işe koyulanlar, aldıkları oryantalist eğitimin bir gereği olarak "bir çeşit çürütme projesi" nedâhilolurlar. O, bu projeye örnek olarak da William Muir ve Reinhart Dozy'nin çalışmalarını göstererek ikisinin çalışmalarında Şark'a, İslam'a ve Araplara karşı muazzam bir "antipati" bulunduğunu ifade eder (Said, 1979: 150-151).

Mahmud Esad Efendi Muir'in çalışmalarını kısmen faydalı bulup kısmen eleştirdikten sonra Avusturyalı oryantalist Aloys Sprenger (1813-1893)¹⁷ hakkındaki çok daha olumlu yorumlarına geçer. Ancak Mahmud Esad'ın Sprenger'den bahsine geçmeden önce Sprenger'i kısaca tanıtmak faydalı olacaktır, çünkü Alman oryantalizminin bir üyesi olarak onun İngiltere ve Batı Avrupa ile ilişkisi mühimdir. İlhan Erdem'in anlattığı gibi, Sprenger önce kendi ülkesinde, Viyana Üniversite'sinde felsefe okudu, ancak bir yandan da "şarkiyat dersleri" dâhil olmak üzere başka bazı alanlardaki derslere devam etti. Kendisi burada Joseph Freiherr von Hammer-Purgstall'danilmî yardım gördü. Daha sonra Paris'te ve Londra'da eğitimine devam etti. Yine Erdem'in anlatımına göre, Sprenger 1836'da Londra'ya gittikten iki sene sonra İngiliz vatandaşı da oldu; ardından 1841 yılında Hollanda'daki Leiden Üniversitesi'nde tıp tahsilini tamamlayarak hekim oldu. Daha sonra 1843 yılında bu mesleğin icrası amacıyla Kalküta'ya gitti ve buradaki İngiliz idaresi adına yöneticilik ve eğitimcilik yaptı. Aloys Sprenger bunun ardından Hindistan'da ve 1857'den itibaren Avrupa'da bir oryantalist olarak ilim faaliyetleriyle meşgul oldu. Dönüşünden sonra bir ara Bern Üniversitesi'nde çalıştı, sonra Heidelberg'e yerleşti (Erdem, 2009: 421).

Mahmud Esad'ın şahitliğine ek olarak, Aloys Sprenger'in İngiliz veya Fransız olmayışından dolayı da onu diğer oryantalistlerden kısmen ayrı olan bir kategoriye koymak gerekebilir. Yukarıda değinildiği

¹³ Muir'in oryantalist gelenekteki konumuna ileriki paragraflarda değinilecektir.

¹⁴ Kecia Ali'nin ifadesine göre, kendisi "misyoner-oryantalist kompleks (missionary-orientalist complex)" tabirini Khalidi'nin *Images of Muhammad* kitabından almıştır: Tarif Khalidi (2009). *Images of Muhammad: Narratives of the Prophet in Islam through the Centuries*, New York: Doubleday.

¹⁵ Kalküta Mecmuasında yayımlandığını söylediği eser hakkında Mahmud Esad şu bilgiyi de verir ki bu eser Misyoner Pfander'in tavsiyesiyle yazılmıştı (Mahmud Esad, H. 1315: 17-8). Şu halde bu kitap Muir'in *The Life of Mahomet*'idir, çünkü bu eserin önsözünde Muir de tam bu iki bilgiyi vermektedir: *The Life of Mahomet* ilk önce *Calcutta Review* isimli mevkutede bir dizi makale olarak yayımlanmıştı ve kendisini bu çalışmaya teşvik eden kişi C. G. Pfander idi (Muir, 1858: 3).

¹⁶ Kecia Ali bu görüşü şu kaynağa dayandırır: Tarif Khalidi (2009). *Images of Muhammad: Narratives of the Prophet in Islam through the Centuries*, New York: Doubleday, s. 249.

¹⁷ Bkz.: (Erdem, 2009).

üzere, Edward Said İngilizler, Fransızlar ve şimdilerde Amerikalılar tarafından yapılan oryantalizm ile diğerleri arasında bir ayırım yapmaktadır. Onun özellikle Alman oryantalizmi hakkında yazdıkları Sprenger gibi bir Avusturyalıyı da kapsar. Said'in ifade ettiğine göre, Hindistan, Doğu Akdeniz ve Kuzey Afrika'daki İngiliz ve Fransız siyasi faaliyetlerinin benzerleri 19. yüzyılın çoğu için Almanya hakkında düşünülemez ve "Alman Şark'ı" büyük ölçüde akademik bir nitelik taşır. Ancak Şark üzerinde fikri bir "otorite" kurmak bakımından Alman oryantalizmi Fransız ve İngiliz oryantalizmlerine yine de benzerdir (Said, 1979: 19).

Alman oryantalizminin Fransız veya İngiliz oryantalizmlerinden biriyle olan ilişkisine, Sprenger'in Fransa ve bilhassa İngiltere ile olan ilişkisinden başka daha pek çok örnek vardır. Mesela oryantalizm çalışmaları çerçevesinde "karşılaştırmalı filoloji"yi başlatmış olan Alman oryantalist Franz Bopp, Fransız Sylvestre de Sacy'den eğitim almıştı (Bulut, 2007: 432). Keza Alman İslamiyatçılığında hem çalışmaları hem de oryantalizme kazandırdıkları yeni araştırmacılar sebebiyle öne çıktıkları kabul edilen Heinrich L. Fleischer ve Theodor Nöldecke'ye de Sacy hocalık etmişti (Bulut, 2007: 433). Edward Said de Alman oryantalizminin Fransız ve İngiliz emperyal oryantalizmlerine olan bağımlılığına dikkat çeker. Bu bağımlılığın somut birer örneği olarak, Doğu hakkında yazılmış Almanca eserlerin en meşhur ikisinden Goethe'nin *Doğu-Batı Divanı* Fransa tarafına olan bir seyahat sayesinde kaleme alınmışken, Schlegel'in Hindistan hakkındaki eseri onun Paris'teki kütüphanelerde yaptığı çalışmalara dayalıydı (Said, 1979: 19). Sprenger örneğinde ise Fransa'dansa İngiltere'nin daha büyük bir tesiresahip olduğu yukarıda görülmüştü.

Mahmud Esad Efendi, Sprenger'i Muir'le kıyaslayarak şu ifadeleri kullanır: "Mösyö Muir, her ne kadar misyoner mesleğinde olmayıp Bengal'de mülkiye memuriyetinde müstahdem ise de kendisi vaktiyle tarîk-i ruhbanîyette bulunduğundan, eseri bir nebze papazlık şaibesinden hâlî değildir. Onun için buna bir eser-i fennî nazarıyla bakılamaz; hâlbuki âtîde beyan edeceğimiz Sprenger'in¹⁸eseri o derece bitarafâne yazılmıştır ki, İslâmiyyeti pek alkışladığından¹⁹dolayı dücâr-ı ta'riz olmuştur" (Mahmud Esad, H. 1315: 18). Böylece görülür ki Mahmud Esad Efendi için Muir'in olumsuz yanı zaten müstemleke memurluğu olmayıp Hıristiyanlıkla, dolayısıyla Hıristiyan din adamlarının İslam düşmanlığıyla olan bağlantısıdır. Şu hâlde, Sprenger'in de benzer bir memuriyette bulunmuş olması Mahmud Esad'ın gözünde herhangi bir olumsuzluk taşımaz.

Mahmud Esad'ın çizdiği Sprenger portresinin ayrıntılarına bakarsak onun oryantalizme bakışı hakkında daha derin ipuçları yakalayabiliriz. Yazara göre, Sprenger'in tarafsız tutumu, onun İslam'ı övmekle suçlanmasına yol açmıştı ve yüksek seviyeli düşünürlerce Sprenger'in bilgisi, özverili uğraşısı, yoğun çalışması ve samimiyeti övülmüştü (Mahmud Esad, H. 1315: 18). Yine Mahmud Esad Efendi'ye göre Sprenger İslam ülkelerine büyük değer veriyordu, bu yüzden bir süreliğine bu ülkeleri gezmeye ve Müslümanların arasında yaşamaya karar vermişti. Kendisi Avrupa'nın "müstahsen" taraflarını "Şark"a getirmek, Müslümanlar hakkında da Avrupalıları tam anlamıyla bilgi sahibi kılmak gayesindeydi (Mahmud Esad, H. 1315: 19). Dönemin "İslamcı" da denen dindar Müslüman aydınlarına ve Batıyı tanıyan ulemasına ait olan, Batının iyi taraflarını alıp geri kalanını bırakmak gerektiği fikrini Mahmud Esad'ın burada Sprenger'e de atfetmesi ilgi çekicidir. O, Muir'in aksine olarak Sprenger'de büyük bir iyi niyet ve Müslümanlara yakınlık görmektedir. Nitekim Mahmud Esad'ın yorumuna göre, İslam medeniyetini daha iyi tanıyıp iki medeniyeti birbirine yakınlaştırmak içindir ki Sprenger "Hind-i Ulya"nın Müslüman nüfuslu bölgelerinde 12 yıl boyunca bulunmuştu (Mahmud Esad, H. 1315: 19).

Mahmud Esad'ın bu iyimserliğini abartılı bulup bulmamakta tereddüt edilebilir. Bir taraftan Aloys Sprenger Avusturyalı olarak Alman oryantalizminin bir temsilcisiydi, dolayısıyla onun Hindistan üzerindeki faaliyetleri bir İngiliz veya Fransız oryantalistininki kadar ulusal emperyalist çıkarılara dayalı görülmeyebilir. Fakat diğer taraftan biraz önce görüldüğü üzere Sprenger İngiliz vatandaşlığı da alarak İngiliz müstemleke idaresinin bir memuru olmuştu ve bu yüzden yine de onu değerlendirirken zihinde soru işaretlerinin belirmesi kaçınılmazdır. Dahası her hâlükârda, ulusal çıkar gayesiyle hiçbir ilgisi olmasa bile, Sprenger'in bu akademik amaçları Said'in bahsettiği, Şark üzerinde otorite kurma amacıyla yakından ilgili olmalıdır. Ancak bu hüküm, Mahmud Esad'ı tamamen hatalı saymak anlamına gelmez. Sprenger bir oryantalist olduğundan neredeyse kaçınılmaz olarak Şark üzerinde bir düşünce otoritesi kurmak istemekle beraber, Mahmud Esad'ın kendisinde gördüğü, Şark ve Garb'ı birbirine yakınlaştırma ve dost kılma amacını da samimiyetle taşımış olabilir.

Tam bu noktada dönemin maddi şartlarına dikkat çekmek gerekecektir. Ursula Wokoek'un yazdığına göre, söz konusu dönemde, Alman âlimler böyle bir memuriyet veya diğer bir maddi kaynak olmaksızın Orta Doğu'ya seyahat edemezlerdi, çünkü bu hem aşırı pahalıydı hem de çalıştıkları üniversiteler onlara yeterince izin süresi vermiyordu. Böyle seyahatler ancak 19. yüzyılın sonlarına doğru yaygın hâle

¹⁸ Mahmud Esad Avrupalılara ait yabancı isimleri, bilhassa eğer İngilizce değilseler, Fransızca telaffuzlarına göre yazar. Burada Avusturyalı Sprenger'in ismini bu yüzden Sprenger olarak, Osmanlı Arap alfabesindeki *je* harfi ile belirtir.

¹⁹ Orijinal metinde bu kelimedede *lâm* ve *elif* harflerinden sonra bir *nun* vardır, dolayısıyla "alkışladığından" değil hatalı olarak "alkışlandığından" yazılıdır.

gelebileceklerdi (Wokoeck, 2009: 179).Wokoeck bu dönemde bu tür seyahatleri yapabilmiş olan kişiler arasında Sprenger'den başka birkaç kişi daha sayar.Bunların bazıları Prusya ve Avusturya'daki hükümdarların desteğiyle bunu yapabilmişken GustavWeilCezayir'e 1830'da Fransız ordusuyla beraber gidebilmişti(Wokoeck, 2009: 307, n. 16). Sprenger'in İngiliz müstemleke idaresi için çalışmış olması değerlendirilirken dönemin bu maddi zaruretleri de göz önünde tutulmalıdır.

Mahmud Esad verdiği bu hükümlere deliller getirerek Sprenger'in oryantalist faaliyetleri hakkında daha somut ayrıntılara da girer. Kendisi şunu yazar ki "İslâm mektepleri" açan Sprenger böylece Müslümanlara yeni bilimlere öğretmeyi ve Müslüman çocuklarını "talim ve terbiye etmeyi" amaçlamıştı ve onun başlattığı örneğe göre kurulan başka okulları da desteklemişti. Dahası Müslümanlarla ilişkisini geliştirmek amacıyla bölgenin Müslüman ahalisine yönelik gazeteler çıkarmıştı (Mahmud Esad, H. 1315: 19). Sprenger'in İslam ve Batı ilişkilerini geliştirmek isteyişinin somut bir örneği olarak,Mahmud Esad Efendi onun çıkardığı *Kıranü's-Sa'deyn* isimli yayına atıf yapar. Mahmud Esad belirtir ki Sprenger'in 1845'te Delhi'deyayın hayatına başlattığı *Kıranü's-Sa'deyn*'in ismi "Şark" ile "Garb"ı uzlaştırmayı hedefleyen bir istiareye dayanmaktaydı. Şöyle ki bu tabirin asıl anlamı Müşteri (Jüpiter) ile Zühre'nin (Venüs) yaklaşmasıdır ve yayının başlığı da "efkâr-ı Şarkıyye ile efkâr-ı Garbiyyenin mukareneti" anlamında bir mecazdır. Yazara göre Sprenger'inbu çabaları çok güzel semereler vermişti. Onun gidişinden sonra dahi *Kıranü's-Sa'deyn*'in yayını devam ettirilip "muvaflakıyyet-i tammânâil" olmuştu (Mahmud Esad, H. 1315: 19-20). Muir'in Hz. Muhammed biyografisi gibi Sprenger'inki de aynı zamanda bir İslam tarihçisi olan Mahmud Esad'ın dikkatini çeker. Kendisi belirtir ki Sprenger Hz. Muhammed'in biyografisi üzerine topladığı geniş kaynakları kullanarak söz konusu eserini ilk defa 1851 yılında Allahabad'da yayımlamıştı ve onun 1863'te kaleme aldığı üç ciltlik bir kitap bunun derinleştirilerek genişletilmiş hâliydi (Mahmud Esad, H. 1315: 20-21).²⁰Mahmud Esad'ın verdiği bütün bu örneklerde onun bir eğitimci ve âlim olarak sahip olduğu endişeler gözlemlenmektedir. Müslümanların eğitimlerine, ilmen gelişmelerine ve de Batılıların İslam hakkında daha fazla bilgi edinmesine vesile olmak ona göre ancak övülesi bir çabadır.

Sprenger'in diğer bir Oryantalist faaliyeti hakkında Mahmud Esad'ın yazdıkları da yine onun iyimser bakış açısını belirginleştirir. Mahmud Esad'a göre, iki medeniyeti yakınlaştırma gayesini gerçekleştirmiş olabilmek için Sprenger Avrupa'yı da ihmal etmeyerek oraya pek çok el yazması İslami eser götürmüş ve bunları Berlin kütüphanesine teslim etmişti (Mahmud Esad, H. 1315: 20).²¹ Aynı fiil böyle iyi bir niyetle beraber veya hatta onun aksine Doğu üzerinde fikrî otorite kurma ve doğunun ilmini bir nevi yağmalama niyetine de bağlanabilirdi.

Böylece Mahmud Esad Efendi *Şeriat-ı İslamiyye ve Mister Carlyle* kitabının başlarındaki *İlk Müsteşrikler* başlıklı kısımdasaydığı ünlü oryantalistler içinde en büyük yerlerden birini Sprenger'e ayırır (Mahmud Esad, H. 1315: 18-21). Dahası, Mahmud Esad'ın bu bölümde oryantalistlerden herhangi biri için yazdığı en olumlu yorumları Sprenger hakkında yazdığı hükmü verilebilir.Sprenger'e olan yoğun dikkat ve ilgisi bakımından Mahmud Esad Efendi yalnız da değildir. Sprenger oryantalizme pek çok yönden eser kazandırarak İslam'ın entelektüel birikimi hakkında kendine has düşünceleriyle tanınmıştı ve sadece oryantalistler değil kendi zamanındaki Müslüman aydınlar üzerinde de tesirli olmuştu (Erdem, 2009: 421). Muhtemelen tesadüf değildir ki Mahmud Esad'ın -Carlyle'la beraber- en çok beğendiği Batılı yazar ve oryantalist, müstemlekeciliğin iki büyük lideri olan İngiltere ve Fransa'dan değil de o dönemde henüz müstemlekeciliğe adım atmış bile sayılmayacak olan Alman dil ve kültür havzasından bir Avusturyalı olarak AloysSprenger'dir. Her ne kadar İngiliz vatandaşlığı edinip İngiliz müstemlekeciliği için memurluk yapmış olsa da Sprenger en sonunda (yukarıda geçtiği üzere) Bern ve Heidelberg'e yerleşecek olduğuna göre, aslında bir Alman oryantalisti olarak kalmıştı. Bu da onu yazdığı eserlerde maddi tahakküm amaçlı kaygılardan bir nebze uzak tutmuş olmalıdır.

Mahmud Esad Efendi'nin Sprenger gibi çokça bahsettiği bir diğer oryantalist Sacy'dir(1758-1838)²² (Mahmud Esad, H. 1316a: 178-181). ÖrneğinMahmud Esad Efendi, Sacy'nin, kurduğu "Asya Cem'iyyeti"²³ ile "elsine ve ulûm-ı şarkıyyeyi Avrupa'ya öğretmek" yolunda önemli bir "hizmet" verdiğini belirtir (Mahmud Esad, H. 1316a: 180). Dahası yazara göre Sacy İslam'ın aleyhindeki yalanları düzeltmişti: "[Sylvestre de Sacy'nin] zamanına kadar Avrupa'da milel-i şarkıyye ve bilhassa Müslümanlar hakkında her tarafı nice ekâzib istila etmiş iken bunların hakikatini, mahiyetini meydana çıkardığından hakayık-ı matlûbenin

²⁰ Mahmud Esad'ın 1863 tarihini verdiği üç ciltlik biyografi Sprenger'in 1861-65 arasında yayımladığı *Das Leben und die Lehre des Muhammed* olmalıdır. A.L. Macfie bunu Ferdinand Wüstenfeld, Theodor Nöldecke ve Julius Wellhausen gibi oryantalistlerin eserleriyle beraber Alman oryantalizminin kurucu çalışmaları arasında sayar (Macfie, 2002: 37).

²¹ Öyle görünüyor ki Mahmud Esad bu konuda biraz yanılmaktadır. Aslında bu kitapları Sprenger söz konusu kütüphaneye kendisi vermemiş, fakat ölümünden sonra Berlin Kraliyet Kütüphanesi bunları satın almıştı (Erdem, 2009: 421).

²² Sacy hakkındaki temel bilgiler için bkz.: (Bilici, 2008).

²³ Sacy *Société Asiatique*'in ilk başkanlığını yapmıştı (Bulut, 2007: 431).

görünmeğe başlaması cümleden ziyade Sacy'nin semere-i sa'y ve gayreti olduğuna hükmedebiliriz" (Mahmud Esad, H. 1316a: 181).

Gerçekten de İslam'ın Batılı akademik çevrelerce daha az hatalı olarak tanınmasını sağlayan akademik oryantalist geleneğin içinde Sylvestre de Sacy'nin rolü büyüktür. Sacy "modern İslam ve Arabiyatarastırmaları"nın tesisindeki rolüyle tanınmaktadır (Bulut, 2007: 431). Ancak Sacy'nin bu hizmetleri daha maddi ve emperyalist kaygılarla iç içedir. Örneğin InaBaghdiantzMcCabe anlatır ki 1798 yılındaki Mısır istilası sırasında Fransızlar El-Ezher camiini bombaladıkları sırada, çoğunu Sacy'nin öğrencilerinin oluşturduğu oryantalist ekipten Joseph Marcel alevlerin içinde kalmayı göze alarak bazı Kur'an nüshalarını kurtarmıştı. Sacy ve öğrencilerine Fransa'nın emperyalprojesine olan bu hizmetleri sebebiyle ödül olarak soyluluk unvanları ve devlet mansıpları verilmişti (BaghdiantzMcCabe, 2008: 1). Görüldüğü üzere, Sacy'nin ve bir o kadar da yetiştirdiği öğrencilerin oryantalizme, dolayısıyla Batı'nın İslam'ı daha iyi tanınmasına olan hizmetleri tartışılmazdır. Diğer taraftan, Sacy ve öğrencilerinin elde ettikleri soyluluk unvanları ve makamlara bakılarak onların çalışmaları müstemlekecilik hizmetindeki lekeli faaliyetler olarak da görülebilir.

Edward Said'in Sacy'ye bakışı da beklenebileceği üzere Mahmud Esad'ınkinden çok daha az hüsnüzan ve çok daha fazla irdeleyicilik ve eleştiricilik içerir. Said, modern oryantalizmin kurucusu veya kurucularından olan Sacy'nin bu yönüne atf yaparak²⁴ onun "Chrestomathie arabe" adlı eserindeki sahih âlimliği ("genuinescholarship") zikreder. O, bunu Renan ve Gobineau'ya ait "ırkı fikirler"le kıyaslar. Yine de kendisi şu kanaattedir ki bu sahih ilim de, diğer iki oryantalistin ırkçılığı da neticede aynı güdülerden kaynaklanmıştır (Said, 1979: 8). Keza Said'e göre, yaklaşık üç-çeyrek yüzyıl boyunca İslam araştırmalarına hâkim olan Sacy'nin öğrencilerinin pek çoğu siyaseten fayda sağlamışlardı ve onların bu faydası Mısır işgali sırasında Napoleon'a olan hizmetleriyle başlamıştı (Said, 1979: 83). Keza Sacy'nin kendisi de imparatorluğun hizmetine devam etmişti; öyle ki 1830'da Fransızlar Cezayir'i zapt ettiklerinde işgal ilanını Cezayirilere tercüme eden kişi Sacy'den başkası değildi (Said, 1979: 124). Said'in diğer bir yerdeki ifadesine göre, diğer (ve daha az önemli) oryantalistler gibi Sacy ve Renan'ın filolojik ve metin temelli çalışmaları da Şark'ı söylem olarak Batı ile eşit olmayan bir seviyeye oturtmaya yaramışlardı. Onlar bu yönden pek çok Batılı yazarı ve bunların içinde aslen oryantalist olmayan Marx'ı etkilemişlerdi, böylece Marx'ın Doğu'ya bakışı oryantalist genellemeler içinde kalakalmıştı (Said, 1979: 156).

Mahmud Esad Efendi'nin isimlerini andığı diğer oryantalistlere yönelik tavrı da yine genel olarak Doğu-Batı dostluğu temasını taşır ve bu oryantalistlerin İslam'ın tanınmasına olan hizmetlerini vurgulamaya dayalıdır. Kendisi bu çalışmada üzerlerinde durulmuş olan bu başlıca yazarların yanında Jean Gagnier (Mahmud Esad, H. 1315: 13-14), Gustav Weil (Mahmud Esad, H. 1315: 15) ve Coussin de Perceval'in (Mahmud Esad, H. 1315: 16) dâhil olduğu başka oryantalistleri de kısaca tanıtır. Bunlar hakkındaki genel tavrı yine İslam'ı anlatmaları sebebiyle olumludur ve her birinin başlıca bir veya birkaç çalışmasını takdir etmek yönündedir.

Oryantalizmin Kifayetsizlikleri

Mahmud Esad Efendi'nin oryantalistler hakkındaki -Muir için koyduğu kuvvetli istisnalarla beraber- genel olarak olumlu olduğu görülen bu tavrını Batı hayranlığı olarak görmek büyük bir yanılığ olur. *Şeriat-ı İslamiyye ve Mister Carlyle* genel olarak İslam'ın ve İslam hikmet geleneğinin (Mahmud Esad'ın ifadesiyle "hikmet-i İslamiyye"nin²⁵) üstünlüğünü, ancak bilhassa Avrupa ilim ve hikmet geleneğine olan üstünlüğünü ispata yönelik bir kitap olduğu gibi, yazar özellikle oryantalistler hakkında da uyarılar yapar. Mahmud Esad'a göre Arapça, Farsça ve Türkçe eserler dururken İslam ve Hz. Peygamber hakkında yabancılar elbette kaynak edinilecek değildir; nitekim *Şeriat-ı İslamiyye ve Mister Karlayl* kitabının amacı da bu değildir (Mahmud Esad, H. 1315: 2-3). Keza yazar, oryantalistlerin hakikate fayda veren çalışmalarından bahsettiği sırada, onların yetersizliğini dile getiren şu cümleyi de kurmadan edemez: "Lâkin bunların muharreratından evsaf-ı nebeviyyeyi ve dîn-i İslâm'ın hakikatini istinbat etmek bir Avrupalı için gayri-kabil idi" (Mahmud Esad, H. 1315: 13). Dahası, Mahmud Esad Efendi temel olarak kendisini ve medeniyetini Batı'nın karşısında konumlandırarak onların hatalı düşünüş tarzını vurgular. Ona göre, Batılıların İslam hakkındaki olumlu sözleri ancak şu sebeple dikkate değerdir ki üstünlük düşmanların kendisine şahadet ettiği²⁶; dahası, böyle bir kitap, söz konusu yazarların yanlış anladıkları yerleri düzeltmeye ve kuşkuları gidermeye de yarayacaktır (Mahmud Esad, H. 1315: 3).

Mahmud Esad'ın İslam üzerine yazan Batılılara olan övgüleriyle burada söyledikleri ilk başta çelişkili görünebilir. Bir yandan, Mahmud Esad Efendi daha bu kitabı yazma gerekçesini açıklarken ve Carlyle'in şahsı ön plandayken bu yorumu yapmakla Carlyle'i da "düşman" bir cenah içinde zikretmiş

²⁴ Bkz: (Said, 1979: 83, 98, 122, 124, 129).

²⁵ Mesela bir yerde tam olarak bu tamlama geçer ve bunun geçtiği pasajın konusu da İslam hikmet geleneğindeki insan anlayışının diğer anlayışlara üstünlüğüdür (Mahmud Esad, H. 1315: 73).

²⁶ Yazar burada Arapça ifadeyi kullanır: "el-fadlu mâ şehadet bihi'l-a'dâ".

olmaktadır. Oysa bu çalışmada görüldüğü üzere, Carlyle *The Hero as Prophet*'ta ("Peygamber olarak Kahraman" da) Hz. Muhammed hakkında olumsuz yorumlar da yapmasına rağmen Seydişehirî onun metnini genel olarak olumlu görür. Bu durum tam bir tezat olmayıp aslında bu satırların yazarının kanaatine büyük ölçüde tutarlıdır, çünkü bunun altında günümüzdekinden ve Said'inkinden farklı bir akıl yürütme yatar. Mahmud Esad'ın bakış açısından, Carlyle ve de oryantalistler zaten düşman bir medeniyetin parçası oldukları için, onların bu kadarını yazabilmesi dahi yeterince hoşnut edicidir ve bu yüzden hem Carlyle hem de oryantalistler içinde buldukları şartlarda affı ve bir çeşit saygıyı hak etmektedirler.

Mahmud Esad Efendi *Şeriat-ı İslamiyye*'yi yazma gerekçesini açıkladığı ilk sayfalarda şunu da ifade eder ki açıkça nefret ve düşmanlık güden eleştiricilerin yazdıkları, yumuşak üsluplu olup İslam'ı alttan alta kötüleyenlerinkiler kadar tehlikeli değildir; çünkü düşmanca tavırlı bir kitap Müslümanların aklını karıştırmakta tesirli olamayacakken diğeri bunu çok daha kolay başarabilir. En çok da yabancı dil bilen Müslüman gençler adına bu mühimdir (Mahmud Esad, H. 1315: 3-4). Bu satırlar da Mahmud Esad'ın oryantalistlere ve Carlyle'a dair çekincelerini ortaya koymakla beraber onlara karşı bir dışlamadan ziyade onların bakış açılarına dair bir şuur ifade etmektedir. Böylece anlaşılmaktadır ki Mahmud Esad, İslam üzerine yazan Batılıların bakış açılarındaki problemlerin farkındadır, öyle ki bunlara karşı yabancı dil bilen Müslüman okuru uyarmak ve korumak istemektedir, fakat bu tavır onların şahıslarını ve eserlerini tamamen kınamak, hafifsemek, yok saymak, değersiz bulmak yönünde değildir. Mahmud Esad'ın problemi oryantalistlerin emek sarf ederek ortaya koydukları eserlerle değil, içinde yetiştikleri medeniyetten dolayı sahip olduklarını düşündüğü entelektüel zaafıdır. Nitekim Mahmud Esad'ın Carlyle hakkında yazdığı şu satırlar onun bu fikir yürütüşünü doğrudan ifade etmektedir: "[Carlyle] pek güzel söylüyor. Fakat söylediği sözler, bir tarafı Hıristiyanlık, diğer tarafı dinsizlik olmak üzere, içinde bulunduğu âlemdeki müşahedatına göre söylenmekte bulunuyor. Eğer bu zat, hikmet-i İslamiyye âleminde bulunsa idi, şu sözleri daha ne kadar güzel söyler idi" (Mahmud Esad, H. 1315: 66-7). Üstelik diğer oryantalistler ve Batılılar Carlyle'dan çok daha geridedirler: "Biz bu terbiyenin [peygamberliğin gerçekliğini anlayabilmek için gerekli eğitimin] mukaddematını hemen ilk defa olarak Mister Carlyle'da görmekteyiz" (Mahmud Esad, H. 1315: 72). Burada Carlyle'a küçümsemeyle karışık bir övgü yanında daha önce takdir ettiği oryantalistlere dolaylı bir eleştiri de vardır. Yazar, onlara olan takdirini hafifletmektedir. Şu hâlde Mahmud Esad'a göre oryantalistlerin İslam'ın doğru anlaşılmasına katkıları gözden kaçırılmamalı ise de yeterli kavrayış ve hikmet seviyesine gelmeleri hâlâ zaman istemektedir.

Sonuç

Mahmud Esad Efendi 19. yüzyıl sonunda yazdığı *Şeriat-ı İslamiyye ve Mister Carlyle* kitabında oryantalizme karşılık bakışta aşırınaylayıcı görünebilir; ancak onun bunu başka bir şekilde dengelediğini söylemek mümkündür. Şöyle ki, İslam üzerine eser veren Batılılar Müslümanları kendi bakış açılarından değerlendirip yer yer küçümstedikleri gibi, o da onları kendi bakış açısından değerlendirip yer yer küçümsemektedir, böylece bir Müslüman âlim olarak fikrî duruşunu ortaya koymaktadır. Mahmud Esad'a göre Batı hasım bir medeniyet olduğu için bu medeniyet içinde yaşayan oryantalistler sağlıklı bir bakış açısına ve yeterince iyi niyete zatensahip olamazlar ve dolayısıyla onların çalışmalarını değerlendirirken onlardan yüksek bir anlayış ve iyi niyet standardı beklemeye gerek yoktur. Yine de Mahmud Esad Efendi, iktidar ve müstemlekecilik ilim ve oryantalizm ile olan ilişkisinin muhtemel sonuçları hakkında fazla iyimser görünmektedir. Edward Said'in on yıllar sonra gelen oryantalizm eleştirisinin kılavuzluğu da tam bu noktada devreye girer. Said bize iktidar ile oryantalizm arasındaki bağlantının olumsuz sonuçlarını hatırlatır.

Ancak Edward Said ve Mahmud Esad Efendi'nin çok farklı zamanlarda yaşamış olduklarını unutmamak gerekir. Hakikaten, Mahmud Esad'ın bakış açısındaki onaylama eğilimi biraz da şu yüzden olmalıdır ki kendisi Said'in dönemindeki Batı'dan da daha güçlü bir Batı karşısında bulunmaktaydı. Zira Avrupa 19. yüzyıl sonunda ve 20. yüzyıl başında, yani iki dünya savaşının yıkımlarından önce, tarihindeki muhtemelen en ihtişamlı ve kudretli devrini yaşamaktaydı ki bu devre özel olarak "belle époque" adı verilir. Aslen Fransızca olup diğer dillere de yayılan bu tabir güzel çağ demektir ve Birinci Dünya Savaşı'ndan önceki çeyrek yüzyıla birçok farklı sebepten ötürü verilen isimdir; bu sebepler arasında Avrupa'nın ekonomik ferahlayış ve başarıları yanında İkinci Sanayi Devrimi adı verilen teknolojik gelişmeler de görülür (Lindemann, 2013: 147). İki dünya savaşının ardından Avrupa'nın maddi gücü ve tahakkümü derinden sarsılıp yeni kurulan ABD hâkimiyeti dahi "dekolonizasyon" sürecini engelleyemediğinde Said'in yaptığı sorgulama çok daha mümkün hâle gelebilecekti. Nitekim Eric Hobsbawm'ın da işaret ettiği gibi, "Kısa Yirminci Yüzyıl"ın sonu olan 1991'e gelindiğinde artık dünya eskisi gibi Avrupa (Batı) merkezli sayılamazdı. Avrupalılar ve onların soyundan gelenler demografik olarak insanlığın üçte birinden ancak altıda birine düşmüşlerdi ve Avrupa'nın sanayii de başka yerlere kaymaktaydı. Ancak elbette Batı dünyasının "tam" bir gerilemesinden bahsetmek, ABD'nin yükselişi başta olmak üzere başka bazı etkenlerden dolayı doğru olmaz (Hobsbawm, 1995: 14-15).

Sonuç olarak, Mahmud Esad ve Edward Said'in aynı oryantalist literatüre bakışları arasındaki farklılık bir yandan yaşadıkları farklı dönemlerin farklı şartlarından kaynaklanmaktaydı, ama diğer yandan her iki yazarın amaçlarıyla ilgiliydi. Said'in amacı İslam üzerine yorumlar yapan, kendisinin de aralarında yaşadığı Batılıların zihin yapısını deşifre etmek ve mümkün olduğunca düzeltmekti. Fakat Mahmud Esad onları kendisinin de kusurlu bulduğuzihin yapılarıyla beraber kabullenip onlardan entelektüel olarak yararlanılabileceği kadar yararlanmaya çalışmaktaydı. İçinde yaşadığı devrin şartlarına rağmen Mahmud Esad bu konuda aşağılık duygusu taşıymıyordu, çünkü Mahmud Esad kendini üstün bir medeniyetin temsilcisi olarak görmekteydi. *Şeriat-ı İslâmiyye ve Mister Carlyle*'ı yazıldığı dönem bağlamında oldukça anlamlı kılan hususlardan biri de onun bu fikrî tavrı olsa gerektir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgesi:

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Sicill-i Ahvâl İdare-i Umumiyyesi Defterleri (SAİD), Dosya No: 18, Gömlek No: 419-420.

Birinci ve İkinci Elden Kaynaklar:*

ALİ, Kecia (2014). *The Lives of Muhammad*, London: Harvard University Press.

ALP, Alper (2006). "Defter-i Hakani Nazırı Mahmud Esad Efendi'nin Gözüyle 20. Asır Başında Türk Dünyası", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.2, S. 3, s. 17-42.

ALTINTAŞ, Emre (2010). *Mahmud Esad Seydişehir'i'nin Fıkıh Düşüncesi*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

BAGHDİANTZ MCCABE, Ina (2008). *Orientalism in Early Modern France: Eurasian Trade Exoticism and the Ancien Regime*, Oxford, New York: Berg.

BEIN, Amit (2007). "A 'Young Turk' Islamic Intellectual: Filibeli Ahmed Hilmi and the Diverse Intellectual Legacies of the Late Ottoman Empire", *International Journal of Middle East Studies*, C. 39, S. 4, s. 607-625.

BİLİCİ, Faruk (2008). "Sacy, Antoine Isaac Sylvestre de", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, C. 35, s. 366-367.

BULUT, Yücel (2007). "Oryantalizm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, C. 33, s. 428-437.

BULUT, Yücel (2012). "Orientalism'in Ardından", *Sosyoloji Dergisi*, Dizi 3, S. 4, s. 1-57.

CAMPBELL, Ian (1993). *Thomas Carlyle*, Edinburgh: Saltire Society.

CARLYLE, Thomas (1906). *On Heroes, Hero-Worship, and the Heroic in History* (Ed. Henry David Gray), New York, London, Bombay: Longmans, Green, and Co..

ÇANKAYA, Ali (1968-1969). *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, C. 2, Ankara: Mars Matbaası.

ERDEM, İlhan (2009). "Sprenger, Aloys", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, C. 37, s. 421-422.

ERDOĞDU, Ali (2002). *Mahmud Es'ad Seydişehir: Hayatı, Eserleri ve İslâm Târîhçiliği'ndeki Yeri*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

ERDOĞDU, Ali (2009). "Seydişehir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, C. 37, s. 25-27.

ERK, Hasan Basri (1954). *Meşhur Türk Hukukçuları*. İstanbul.

ERKUL, Nilüfer (2005). *Osmanlı Medreselerinde Dinler Tarihi Dersleri ve Mahmut Esad b. Emin Seydişehir*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

FARRAND, Wilson (Ed.) (1928). "Introduction", *Essay on Burns* (Yaz.: Thomas Carlyle), New York: Longmans, Green and Co.

FINDLEY, Carter Vaughn (1998). "An Ottoman Occidental in Europe: Ahmed Midhat Meets Madame Gülnar, 1889", *The American Historical Review*, C. 103, S. 1, pp. 15-49.

GRAY, Henry David (Ed.) (1906). "Introduction, Suggestions for Teachers and Students, Chronological Table", *On Heroes, Hero-Worship, and the Heroic in History* (Yaz. Thomas Carlyle), New York, London, Bombay: Longmans, Green, and Co.

HOBBSAWM, Eric (1995). *The Age of Extremes: The Short Twentieth Century, 1914-1991*, London: Abacus.

HIGGINS, Godfrey (1829). *An Apology for the Life and Character of the Celebrated Prophet of Arabia, Called Mohamed, or the Illustrious*, London: Rowland Hunter.

KAHRAMAN, Hüseyin (1999). "Osmanlı Son Dönemi Müelliflerinden Mahmud Es'ad'ın Usûl-i Hadîs'i", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 8, S. 8, s. 287-303.

KÖSE, Murtaza (2003). "Osmanlı Son Dönem Hukukçularından Seydişehirli Mahmut Esad'ın Hayatı, Eserleri ve İlmî Kişiliği", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, S. 2, s. 207-217.

LINDEMANN, Albert S. (2013). *A History of Modern Europe: From 1815 to the Present*, Chichester: Wiley-Blackwell.

MACFIE, A.L. (2002). *Orientalism*, London: Pearson Education.

MAHMUD ESAD [bin Emin Seydişehir] (H. 1309). *Usul-i Hadis*, İzmir.

MAHMUD ESAD bin Emin Seydişehir (H. 1315). *Şeriat-ı İslâmiyye ve Mister Karlayl [Carlyle] [Cüz-i Evvel]*, Dersaadet [İstanbul]: Cemal Efendi Matbaası.

MAHMUD ESAD bin Emin Seydişehir (H. 1316a). *Şeriat-ı İslâmiyye ve Mister Carlyle (Cüz-i Sâni)*, Dersaadet: Cemal Efendi Matbaası.

MAHMUD ESAD bin Emin Seydişehir (H. 1316b). *Usûl-i Hadis (Temsil-i Sâni)*, İstanbul: Cemal Efendi Matbaası.

MAHMUD ESAD bin Emin Seydişehir (H. 1318). *Şeriat-ı İslâmiyye ve Mister Carlyle (Cüz-i Sâlis)*, Dersaadet: Cemal Efendi Matbaası.

MARDİN, Ebül'ulâ (1966). *Huzur Dersleri*, C. 2-3 (Haz.: İsmet Sungurbey), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.

MUIR, William (1858). *The Life of Mahomet and History of Islam, to the Era of the Hegira*, C. I, London: Smith, Elder & Co.

SAID, Edward W. (1979). *Orientalism* (First Vintage Books Edition), New York: Random House.

SEIGEL, Jules Paul (ed.) (2002). *Thomas Carlyle: The Critical Heritage*, London and New York: Routledge.

SMITH, George (1912). "Muir, Sir William", *Dictionary of National Biography* (Ed. Sidney Lee), London: Smith, Elder & Co., Second Supplement, C. 2, s. 659-661.

TARHAN, Abdülhak Hamid (2013). *Abdülhak Hâmid'in Hatıraları* (Haz. İnci Enginün), İstanbul: Dergâh Yayınları.

UŞAKLIGİL, Halit Ziya (1969). *Kırk Yıl*, İstanbul: İnkılâp ve Aka Kitabevleri.

WOKOECK, Ursula (2009). *German Orientalism: The Study of the Middle East and Islam from 1800 to 1945*, London and New York: Routledge.

YILDIZ, Aytaç (2013). "Türk Düşünce Tarihinde Oryantalizm Eleştirisinin Alımlanışı", *Folklor/Edebiyat*, C. 19, S. 75, s. 221-236.

YÖRÜK, Ali Adem (2012). "Hukuk Tarihi Dersinin İhdâsı ve Mahmud Esad Seydişehir", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası (İÜHFİM)*, C. 70, S. 1, s. 479-494.

İnternet Kaynakları:

Türk Tarih Kurumu (TTK) (Tarihsiz). *Tarih Çevirme Kılavuzu*, Türk Tarih Kurumu resmî web sitesi, Erişim tarihi: 19 Mayıs 2016, <http://www.ttk.gov.tr/index.php?Page=Sayfa&No=385>

* Tarihleri hicrî olarak atılmış olan eserlerin bu durumunu ifade etmek için hicri tarihten önce "H." yazılmıştır, (H. 1315) gibi.